

ФІНАНСОВІ МЕХАНІЗМИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧОГО СЕКТОРУ ЄС

FINANCIAL MECHANISMS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE EU FOOD SECTOR

Конохов С.В.

аспірант кафедри міжнародного обліку та аудиту,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

У статті досліджено фінансові механізми спільної агропромислової політики ЄС у контексті їх відповідності головним засадам реформування галузі, такі як: імплементація механізмів антикризового менеджменту, нарощування інвестиційних програм, стимулювання заходів із підтримки рівноваги і захисту довкілля, спрощення процедур відкриття власного аграрного бізнесу. Описано стратегічні пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на сучасному етапі розвитку європейської континентальної інтеграції. Проаналізовано, як діюча у ЄС спільна агропромислова політика включає інструментарій розбудови ринкового конкурентного середовища та запровадження інноваційних форм організації бізнес-діяльності у сфері АПК.

Ключові слова: спільна агропромислова політика ЄС, продовольча безпека, Європейський сільськогосподарський фонд для розвитку сільських районів, сталий розвиток, розвиток сільських районів, екологізація сільського господарства ЄС.

В статье исследованы финансовые механизмы совместной агропромышленной политики ЕС в контексте их соответствия главным принципам реформирования отрасли, такие как: имплементация механизмов антикризисного менеджмента, наращивание инвестиционных программ, стимулирование мероприятий по поддержке равновесия и защиты окружающей среды, упрощение процедур открытия собственного аграрного бизнеса. Описаны стратегические приоритеты Общей сельскохозяйственной политики ЕС на современном этапе развития европейской континентальной интеграции. Проанализировано, как действующая в ЕС совместная агропромышленная политика включает инструментарий развития рыночной конкурентной среды и внедрение инновационных форм организации бизнес-деятельности в сфере АПК.

Ключевые слова: совместная агропромышленная политика ЕС, продовольственная безопасность, Европейский сельскохозяйственный фонд для развития сельских районов, устойчивое развитие, развитие сельских районов, экологизация сельского хозяйства ЕС.

The article examines the financial mechanisms of the EU common agricultural policy in the context of their compliance with the main principles of industry reform, such as the implementation of crisis management mechanisms, investment enhancement, promotion of equilibrium and environmental protection measures, and simplification of the procedures for opening up their own agrarian business. The strategic priorities of the Common Agricultural Policy of the EU are described at the present stage of development of European continental integration. It is analyzed how the common agricultural policy in force in the EU includes tools for developing a market competitive environment and the introduction of innovative forms of organizing business in the field of agribusiness.

Key words: EU common agricultural policy, food safety, EU agricultural fund for rural development, sustainable development, rural development, EU agricultural ecologisation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими.

науковими чи практичними завданнями. Проблематика сталого розвитку аграрного сектору ЄС набуває нині додаткової актуальності з урахуванням тієї обставини, що тут зайнято близько 22,2 млн. осіб (у тому числі 6,5 млн. у Румунії, 3,5 млн. – у Польщі та 2,1 млн. – в Італії) [1], з них 5 млн. – у сфері переробки сільськогосподарської продукції. У сукупності сільське господарство, рибальство і лісництво,

де зайнято майже 9% загальної зайнятості, генерують близько 4% валового внутрішнього продукту угруповання [2]. В аграрному секторі Євросоюзу функціонують близько 10,8 млн. фермерських господарств [3], що провадять свою діяльність майже на половині території Євросоюзу і поглинають до 47% загального бюджету блоку [4]. Загалом же європейські платники податків тільки у вигляді субсидій щорічно перерозподіляють на користь аграріїв близько 58 млрд. євро [5]. Таким чином, постає

актуальність виявлення відповідності фінансових механізмів цілям сталого розвитку ЄС, що є цементауючою основою спільної агропромислової політики ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питаннями спільних політик ЄС та механізмів їх реалізації, зокрема у агропромисловій сфері, присвячено роботи багатьох провідних українських та іноземних учених: В. Корчун, О. Попової, С. Шерстюк, С. Тивончук, Г. Сухомірова, Ф. Адінолфі. Однак більш детального дослідження потребує виявлення відповідності механізмів реалізації САП ЄС цілям сталого розвитку.

Формулювання цілей статті (**постановка завдання**). Метою статті є виявлення відповідності фінансових механізмів, що нараховують до 47% загального бюджету блоку, цілям сталого розвитку ЄС, які є цементауючою основою спільної агропромислової політики ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням.

отриманих наукових результатів. Високі кількісні показники функціонування аграрної сфери в ЄС є запорукою досягнення європейськими сільськогосподарськими виробниками усталеної конкурентної диспозиції на глобальному ринку. Так, частка Євросоюзу у світовому сільськогосподарському експорті становить нині 17%, з яких майже 70% – група товарів із високою доданою вартістю і глибокого ступеня переробки [6]. У період 2005–2015 рр. середньорічний сукупний дохід, згенерований сільськогосподарськими факторами, у реальних цінах становив близько 145 млрд. євро, а підприємницький прибуток в аграрному секторі – понад 88 млрд.

Розвиваючись у руслі головних світогосподарських трендів у царині продовольчого забезпечення, реформування Спільної аграрної політики ЄС на період 2014–2020 рр. має забезпечити свій вагомий внесок у повномасштабну імплементацію європейської стратегії «Європа – 2020» через поглиблення координації національних економічних політик в аграрній сфері для досягнення сталого економічного розвитку та нарощування глобального конкурентного лідерства ЄС у сфері продовольчого забезпечення. Між тим у новому програмному періоді планується значне зменшення частки САП у бюджеті Євросоюзу з 39% у 2013 р. до 33% у 2020 р. Суттєво (на 10%) скоротяться й видатки на прямі платежі фермерам, а їх розмір напряму залежатиме від країни-реципієнта: якщо для «старих» членів угруповання виплати будуть скорочені на 5% (з 282 до 269 євро за 1 га), то для нових членів угруповання – зростуть на 60% [7].

У характеристиці сучасної системи забезпечення продовольчої безпеки в Європейському Союзі на особливу увагу заслуговують її *інституційні механізми*, котрі впродовж усього часу своєї імплементації демонструють доволі високі

ефективність і результативність щодо регулювання обсягів виробництва та переробки сільськогосподарської продукції у рамках даного інтеграційного угруповання. Так, діючи в інституційних рамках ЄС систему Європейських структурних й інвестиційних фондів (ЄСІФ) нині репрезентують Європейський фонд регіонального розвитку (ЄФРР), Європейський соціальний фонд (ЄСФ), Фонд згуртування (ФЗ), Європейський сільськогосподарський фонд для розвитку сільських районів (ЄСФРСР), Європейський морський і рибальський фонд (ЄМРФ), а також Ініціатива зайнятості молоді (ІЗМ). Їхня діяльність, будучи зорієнтованою у тому числі й на здійснення фінансування різноманітних проектів у сфері сільського господарства, агропромислового комплексу і рибальства, соціально-трудо-вих відносин і зайнятості у цих сферах, справляє потужний позитивний вплив на посилення цільності взаємозв'язків між країнами-членами у царині забезпечення продовольчої безпеки.

На рис. 1 представлено цільовий розподіл фінансування пріоритетних напрямів реалізації інтеграційної стратегії ЄС у розрізі Європейських структурних й інвестиційних фондів упродовж 2014–2020 рр. Він показує, що Європейський сільськогосподарський фонд для розвитку сільських районів (ЄСФРСР) є нині одним із найбільших фінансових донорів її імплементації: на нього припадає 21,7% загального структурного фінансування на загальну суму 98,7 млрд. дол. США. При цьому в країновому розрізі найбільшими отримувачами фінансових ресурсів ЄСФРСР є Польща (13,6 млрд. євро), Італія (20,9 млрд.), Іспанія (12,4 млрд.), Франція (15,9 млрд.), Німеччина (14,4 млрд.), Румунія (8,6 млрд.) та Австрія (7,9 млрд. євро) [8].

Водночас основними сферами фінансування Європейським сільськогосподарським фондом для розвитку сільських районів структурних реформ на період 2014–2020 рр. є конкурентоспроможність малого і середнього підприємництва (27,5 млрд. євро); захист довкілля і ресурсоефективність (23,4 млрд.); соціальна інклюзія (11,4 млрд.); адаптація до кліматичних змін та убезпечення від ризиків (21,2 млрд. євро). При цьому передбачається, що повномасштабна реалізація Євросоюзом спільної аграрної політики на період до 2020 р. додатково згенерує приплив масштабних капіталовкладень приватних інвестицій в агропромисловий комплекс на рівні 16,8 млрд. євро [10] та каталізує процеси створення тут близько 58 тис. малих і середніх підприємств [11]. І це без урахування досягнення мультиплікативного ефекту від диверсифікації сільськогосподарського виробництва, підвищення рівня задоволення його інвестиційних потреб, створення тут нових робочих місць, а також зростання матеріального добробуту сільських жителів та нівелювання розриву в рівнях розвитку сільських і міських регіонів у межах ЄС.

Загалом же на розвиток сільського господарства витрачається нині близько 38% бюджету Євросоюзу, що становить близько 0,4% його валового внутрішнього продукту [12]. Є всі підстави стверджувати, що саме наднаціональне об'єднання фінансових ресурсів на рівні ЄС не тільки забезпечує ефективне їх використання, а й нівелює загрози спотворення параметрів продовольчої безпеки за широким спектром суспільних благ та високих показників продуктивності праці в секторі виробництва харчів (близько 46,2 тис. євро в рік на одного працівника [13]). Більше того, переважна більшість міжнародних експертів із питань європейської інтеграційної політики одноставні у позиції, що Спільна аграрна політика є найефективнішою інституційною платформою досягнення державами ЄС спільних цілей у царині регіональної продовольчої безпеки на протигагу 28 конкуруючим між собою національним аграрним політикам країн-членів [14].

Виходячи зі стратегічних пріоритетів Спільної аграрної політики ЄС на сучасному етапі роз-

витку європейської континентальної інтеграції, були сформульовані *головні засади її реформування до 2020 р.*, а саме:

- цільовий розподіл грошових субсидій для забезпечення достатнього рівня дохідності сільськогосподарського виробництва, орієнтованого на стимулювання макроекономічного зростання і підвищення рівня зайнятості економічно активного населення у сільських районах;
- імплементація гнучких механізмів антикризового менеджменту у сфері аграрного виробництва та його екологізація для підвищення продуктивності праці і збереження екосистеми;
- нарощування інвестиційних капіталовкладень у сферу інноваційних розробок в аграрній сфері та розбудова конкурентоспроможних ринкових ланцюгів продовольчого забезпечення населення;
- стимулювання заходів із підтримки екологічної рівноваги і захисту довкілля у сільськогосподарському виробництві;
- спрощення процедур відкриття фермерами-початківцями власного аграрного бізнесу

Рис. 1. Цільовий розподіл фінансування пріоритетних напрямів реалізації інтеграційної стратегії ЄС у розрізі Європейських структурних й інвестиційних фондів на період 2014–2020 рр., млрд. євро [9]

та стимулювання зайнятості та бізнес-діяльності у сільських районах із максимально повним урахуванням економічних інтересів структурно неконкурентоспроможних регіонів [15].

Досягнення цих стратегічних цілей передбачає як суттєві зміни системи адміністрування Спільної аграрної політики ЄС, так і системну модернізацію її інструментарію. Йдеться насамперед про вдосконалення двох «фінансових стовпів» САП: з одного боку, фінансового механізму прямих платежів і ринкового регулювання виробництва й обміну аграрної продукції (інтервенційні закупівлі, експортні субсидії, квоти на виробництво сільськогосподарських товарів тощо), а з іншого – системи фінансової підтримки розвитку сільських районів. Що стосується механізму прямих платежів, то на період 2014–2020 рр. вона повною мірою приведена у відповідність із вимогами СОТ як у частині її переходу від зв'язаних із виробництвом виплат до незв'язаних платежів (залежно від площі оброблюваних земель), так і виплат премій аграрним підприємствам з урахуванням їх продуктивності й економічної потужності. До 2020 р. вартісні обсяги незв'язаної прямої допомоги європейським аграріям мають бути доведені майже до 35 млрд. євро щорічно, або 34%

ВВП (у тому числі понад 11 млрд. – на озеленення); зв'язаної прямої допомоги – 5 млрд.; витрат на розвиток сільських районів – 15 млрд. (у тому числі 5 млрд. – на дослідження і розробки у сфері довкілля і клімату); а витрат, пов'язаних із ринковим регулюванням аграрного сектору – 3 млрд.

При цьому у відносному вираженні у структурі витрат на реалізацію двох «стовпів» САП Європейського Союзу на період 2014–2020 рр. (частка прямих платежів і витрат на ринкове регулювання аграрного сектору) стабільно припадає від 70% до 75% загального фінансування, тоді як витрат на розвиток сільських районів – не більше 25–30% (рис. 2).

У рамках оновленої спільної аграрної політики Євросоюзу має бути забезпечений і більш справедливий розподіл прямих платежів на підтримку сільськогосподарського комплексу на міждержавному, міжрегіональному і міжсуб'єктному рівнях. Йдеться, зокрема, про гарантування з боку держави мінімального вартісного обсягу державної допомоги європейським фермерам на один гектар оброблюваної землі на рівні 60% середнього обсягу допомоги, виділеного у 2019 р. в одному адміністративному чи аграрному районі. Водночас жодна країна – член

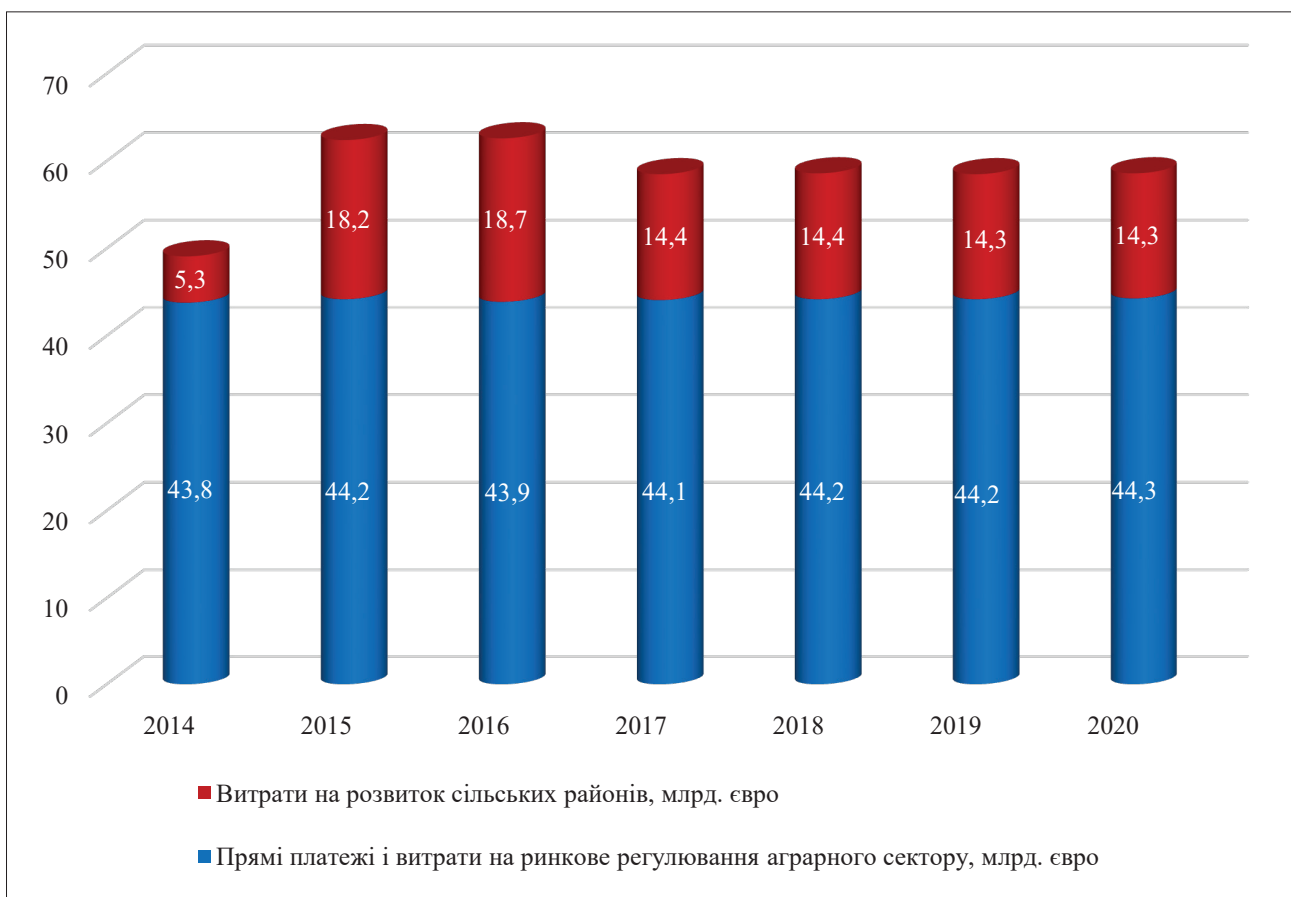

Рис. 2. Співвідношення витрат на прямі платежі й ринкове регулювання аграрного сектору та витрат на розвиток сільських районів ЄС у 2014–2020 рр., млрд. євро у поточних цінах [16]

Європейського Союзу не може отримати допомоги на загальну суму, меншу 75% середнього обсягу допомоги в рамках ЄС. Держави Євро-союзу в межах погоджених із наднаціональними інститутами і СОТ лімітів мають також можливість нарощувати масштаби прямих платежів на підтримку виробництва окремих видів аграрної продукції, насамперед у депресивних регіонах і територіях із несприятливими для ведення сільського господарства умовами.

Початкові асигнування Європейського фонду гарантування сільського господарства на 2015 фінансовий рік становили майже 43,5 млрд. євро, у тому числі асигнування під розподілений менеджмент – 43,4 млрд., а асигнування під прямий менеджмент – 0,7 млрд. Своєю чергою, розподіл доходів бюджету має таку структуру: сплата боргів – 868,6 млн. євро, невідповідності – 165 млн., податок на перевищення молока – 405 млн. євро.

У системі фінансової підтримки багатofункціонального сільського господарства на особливу увагу заслуговують також заходи зі стимулювання споживчого попиту насамперед на основі реалізації програм безоплатного чи пільгового розподілу молока, овочів і фруктів у закладах соціальної інфраструктури. Вагомий стимулюючий вплив на реалізацію Спільної аграрної політики і забезпечення продовольчої безпеки в ЄС покликане здійснити запровадження вартісних обмежень на максимальні ліміти щорічної допомоги кожному аграрному підприємству в розмірі 300 тис. євро. При цьому процедура розрахунку розміру субсидій в обов'язковому порядку враховує загальну кількість створених кожним фермерським господарством робочих місць. Інакше кажучи, розраховувати на державну підтримку можуть лише ті фермери, котрі здійснюють високоефективну господарську діяльність в аграрному секторі, а складений список видів аграрної діяльності, позбавлених права на асигнування, дає змогу «відсікти» ті фермерські господарства, діяльність яких характеризується загалом низькими показниками ефективності, не пов'язаними зі створенням нових робочих місць в аграрному секторі європейських країн.

Своєю чергою, відміна деяких механізмів секторної підтримки сільськогосподарського виробництва та квотування виробництва цукру і молока дає змогу значно поліпшити загальну систему організації й регулювання регіонального аграрного ринку. Передбачається також запровадження для фермерів цілої низки інструментів додаткового фінансування з метою не тільки їх перетворення на активних учасників регіональних продовольчих ланцюгів, а й зміцнення їх переговорних позицій із питань переробки і торгівлі аграрною продукцією. Вагому роль у цьому має відіграти заснування цілої низки професійних і міжпрофесійних організацій, імплементація системи обов'язкових пись-

мових контрактів з інституційним закріпленням контрактних умов щодо цін і базових умов постачання аграрної продукції без порушення конкурентного законодавства Європейського Союзу.

Для подолання глибоких структурних перекосів щодо надконцентрації прямих платежів великим фермерським господарствам (коли 80% вартісних обсягів фінансування припадає на 20% аграріїв) та нарощування конкурентних позицій на ринку фермерських господарств із 2014 р. в Європейському Союзі запущений у дію *додатковий інструмент їх прямої фінансової підтримки*. Його сутність полягає в отриманні невеликими за розміром фермерськими господарствами одноразової фінансової виплати на ведення аграрної діяльності на основі спрощеної системи контролю над цільовим використанням коштів і значно послаблених зобов'язань у сфері екології і реалізації принципів перехресної відповідності. Завдяки цьому інструменту (з 10%-ю часткою у загальноєвропейському бюджеті на реалізацію САП) для дрібних фермерів значно полегшується доступ до загальноєвропейської системи прямих платежів і зменшується тиск адміністративного тягаря. З метою ж нівелювання загрози подрібнення великих аграрних підприємств для отримання субсидій за спрощеними схемами вони будуть виплачуватися тільки тим фермерським господарствам, які мали статус малих станом на 2014 р. або їх спадкоємцям [17].

Якщо характеризувати головні напрями *розвитку сільських районів*, то в оновленій Спільній аграрній політиці ЄС на період до 2020 р. йому відводиться стратегічно важлива роль. Зокрема, передбачені заходи реформування мають стосуватися: сприяння трансферу знань та інновацій у сільському господарстві; нарощування його конкурентних позицій на світових ринках; розбудова продовольчих ланцюгів постачання й системи ризик-менеджменту в сільському господарстві; відновлення і збереження екосистем у сільському і лісовому господарстві; стимулювання впровадження ощадного ресурсоспоживання і перехід до низьковуглецевої економіки сільського господарства; сприяння соціальній інклюзії та скорочення бідності населення у сільських районах [18]. Передбачені в рамках розвитку сільських районів заходи включають, зокрема, підтримку несільськогосподарської економічної диверсифікації в аграрних районах (до 70 тис. євро на проєкт), створення фермерами спільних страхових фондів із компенсацією фермерам збитків від негоди і ринкової волатильності тощо.

Важливим напрямом реалізації спільної аграрної політики ЄС на період до 2020 р. є система *екологізація сільського господарства* насамперед на основі впровадження механізму так званих «зелених» платежів. Він передбачає стимулювання і державну підтримку диверсифікації сільськогосподарських культур (не менше трьох на кожне фермерське господарство); утримання постійних пасовищ для худоби; фор-

мування екологічних зон із виведенням із сільськогосподарської обробки 5%, а згодом 7% земельних ресурсів; збереження біологічного різноманіття та елементів ландшафту, а також розвиток аграрного сектору, що «ґрунтується на знаннях», додаткова підтримка (до 3 тис. євро) фермерських господарств, що отримали сертифікат якості продукції [19]. На ці цілі в сукупності планується щорічно витратити до 30% національних річних бюджетів прямих платежів фермерським господарствам. Окрім того, передбачається виділення значних обсягів фінансування спільного бюджету на реалізацію програм і проектів допомоги фермерам у вирішенні завдань, пов'язаних з якістю води, ґрунтів і зміною клімату. При цьому близько 30% загального бюджету програм розвитку сільських районів має бути спрямовано на реалізацію агроекологічних заходів, підтримку органічного землеробства, інвестиційні проекти і програми з упровадження інноваційних досліджень і розробок у сфері екологізації сільського господарства [20].

Ще одна особливість САП Євросоюзу на сучасному етапі європейської континентальної інтеграції – це її *системна інноватизація*, що реалізується нині на інституційній платформі Восьмої рамкової програми регіонального розвитку «Горизонт 2020», ухваленій Європейською Комісією на період 2014–2020 рр. Дана програма із загальним бюджетом понад 87 млрд. євро, базуючись на цілях Лісабонської стратегії Європейської Комісії та об'єднуючи Сьому рамкову програму досліджень, Програму конкурентоспроможності та інновацій (СІР) і Європейський інститут інновацій та технологій (ЄІТ), зорієнтована на об'єднання грошових ресурсів країн – членів ЄС із фінансуванням їхніх досліджень і розробок за такими пріоритетними напрямками стратегічного розвитку Європейського Союзу, як «Передова наука» (27,8 млрд. євро); «Лідерство у промисловості» (20,3 млрд.) та «Суспільні виклики» (35,9 млрд.). Саме останній напрям програми «Горизонт

2020» передбачає колосальні витрати європейського бюджету на інноваційні програми і проекти у сферах: охорони здоров'я, демографічних змін та добробуту; продовольчої безпеки, ресурсозберігаючого сільського і лісового господарства, досліджень морських, прибережних і внутрішніх вод, біоекономіки; безпечної, чистої й ефективної енергетики; інтелектуального, «зеленого» та інтегрованого транспорту; зміни клімату, довкілля, ресурсоефективності і корисних копалин; інклюзивного, інноваційного, мислячого, безпечного суспільства [21].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Характеризуючи систему продовольчої безпеки в Євросоюзі, слід особливо наголосити, що вона забезпечується насамперед каналами потужної і диверсифікованої державної підтримки сільськогосподарського виробництва. При цьому держава використовує всі сконцентровані в її руках економічні, соціальні, політичні й ідеологічні важелі: субсидії і пільгові кредити, ціноутворення, соціальну допомогу і премії, пропаганду, адміністративну систему, міжнародні організації й угоди, спрямовані на досягнення цілей сталого розвитку, що є основою майже всіх спільних політик ЄС, у т. ч. агропромислової [22]. Діюча у ЄС спільна агропромислова політика включає також розгалужений інструментарій розбудови ринкового конкурентного середовища та запровадження інноваційних форм організації бізнес-діяльності у сфері АПК. Так, конкурентна політика даного інтеграційного угруповання впродовж останніх десятиліть кваліфікується потужним драйвером не тільки економічного розвитку регіону, а й динамізації науково-технічного й інноваційного прогресу, забезпечення цілісності внутрішньо-регіонального ринку, недопущення монополізації окремих його сегментів та зловживання монополієм становити його гравців, що підтверджується часткою ЄС у світовому експорті аграрної продукції у майже 40%.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. CAP Context Indicators 2014–2020. Agriculture and Rural Development. European Commission, 2016 update. P. 101.
2. The CAP towards 2020: Possible scenarios for the reallocation of the budget for direct payment / F. Adinolfi, J. Little, A. Massot. Brussels: European Parliament. 2011. P. 2.
3. CAP Context Indicators 2014–2020. Agriculture and Rural Development. European Commission, 2016 update. P. 78.
4. Корчун В. Суперечності спільної аграрної політики ЄС. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Розділ III. Особливості внутрішньополітичного розвитку країн та регіонів світу. 2013. Вип. 9. С. 83–88.
5. Шерстюк С.В. Спільна аграрна політика ЄС на 2014–2020 роки: орієнтири для України. Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 5. С. 188–190.
6. Типологія Спільної аграрної політики ЄС як передумова адаптації аграрного сектору України до євроінтеграційних процесів / С.В. Тивончук, Я.О. Тивончук, Т.П. Павлоцька. Економіка АПК. 2015. № 6. С. 77–84.
7. European Structural and Investment Funds. Data. URL: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/overview>.
8. European Structural and Investment Funds. Data. URL: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/overview>.
9. European Structural and Investment Funds. Data. URL: <https://cohesiondata.ec.europa.eu/overview>.

10. EU Agriculture Spending Focused on Results. Agriculture and Rural Development. European Commission, September 2015. P. 7.
11. EU Agriculture Spending Focused on Results. Agriculture and Rural Development. European Commission, September 2015. P. 3.
12. CAP Context Indicators 2014–2020. Agriculture and Rural Development. European Commission, 2016 update. P. 72.
13. EU Agriculture Spending Focused on Results. Agriculture and Rural Development. European Commission, September 2015. P. 3.
14. Попова О.Л. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014–2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку сільського господарства України. Економіка АПК. 2013. № 12. С. 89–96.
15. Commission Staff Working Document Accompanying the Document Report from the Commission to the European Parliament and the Council on the European Agricultural Guarantee Fund 2015 Financial Year (COM (2016) 578 final). European Commission. Brussels, 14.09.2016. SWD (2016) 293 final. P. 5.
16. Попова О.Л. Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014–2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку сільського господарства України. Економіка АПК. 2013. № 12. С. 89–96.
17. Overview of CAP Reform 2014–2020. AgriculturalPolicyPerspectivesBrief. 2013. № 5. URL: http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policybriefs/05_en.pdf.
18. Типологія Спільної аграрної політики ЄС як передумова адаптації аграрного сектору України до євроінтеграційних процесів / С.В. Тивончук, Я.О. Тивончук, Т.П. Павлоцька. Економіка АПК. 2015. № 6. С. 77–84.
19. Overview of CAP Reform 2014–2020. AgriculturalPolicyPerspectivesBrief. 2013. № 5. URL: http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policybriefs/05_en.pdf.
20. Горизонт 2020: Рамкова програма ЄС з досліджень та інновацій. Урядовий офіс з питань європейської інтеграції Секретаріат Кабінету Міністрів України. С. 14.
21. Сухомиров Г.И. Технологическая модернизация сельского хозяйства Дальнего Востока. Проблемы развития территории. 2014. Вып. 5(73). С. 123–133.